

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Přednáška pro Jazykovědné sdružení ČR, pobočka Ostrava

25. 4. 2023

Komparativní popis české, slovenské a polské výslovnosti

 OSTRAVSKÁ UNIVERZITA
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

**KOMPARATIVNÍ POPIS ČESKÉ,
SLOVENSKÉ A POLSKÉ VÝSLOVNOSTI**

Přednáška a křesť oceňované knihy „Ortoepie
západoslovanských jazyků (češtiny, slovenštiny a polštiny)“

Úterý 25. 4. 2023 od 14:15 hod.
Budova PdF OU, ul. Fráni Šrámka 3, učebna SB 205

Česko-slovensko-polský kolektiv přednášejících a zároveň spolu-
autorů uvedené publikace nabídne hlubší vhled do výslovnostní
problematiky tří západoslovanských jazyků. Představí nejen mno-
dy přelokativně zjištění, která vyplývají ze srovnání pravidel jejich
standardizované výslovnosti, ale i obříže, s nimiž se autoři museli
při psaní knihy vypořádat.

Oficiálně bude pokřtěna monografie, jež vznikla v rámci projektu
podpořeného Mezinárodním visegrádským fondem. Je dostupná
na internetu ve čtyřech jazykových verzích a prezentuje kompa-
rativní popis zvukové podoby češtiny, slovenštiny a polštiny, který
v tomto rozsahu doposud nebyl zpracován.

PŘEDNÁŠEJÍCÍ
dr. Pavlína Kuldánová,
Pedagogická fakulta Ostravské univerzity
dr. Milena Hebal-Jezierska,
Institut západní a jižní slavistiky Varšavské univerzity
dr. Petrík Petráš,
Filozofická fakulta Univerzity Konstantina Filozofa v Nitre

AKCI POŘÁDÁJÍ
Katedra českého jazyka a literatury s didaktikou PdF OU
Jazykovědné sdružení ČR, pobočka Ostrava

Ortoepie západoslovanských jazyků

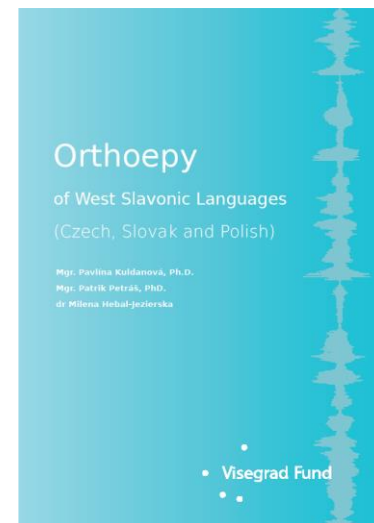
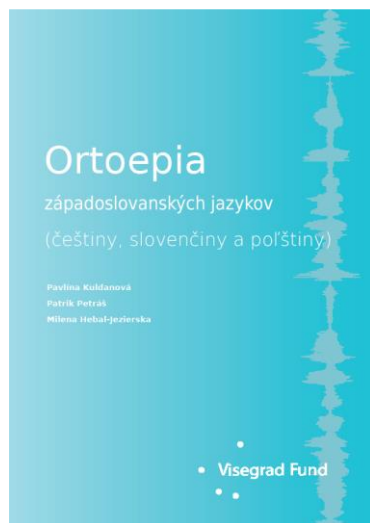
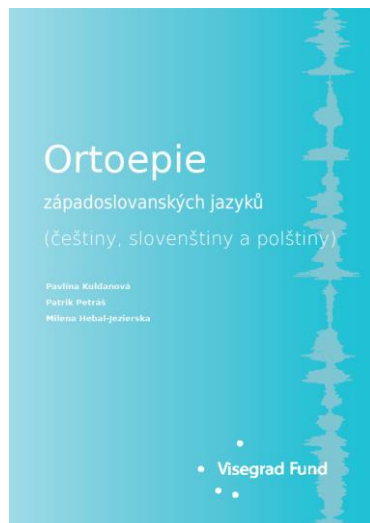

Osnova přednášky

- Struktura knihy „Ortoepie...“.
- Hlavní zjištěné mezijazykové odlišnosti (terminologické, jazyková politika států, dějiny kodifikace výslovnosti, fonetické a ortoepické).
- Překvapivé výslovnostní jevy v SK a PL z českého pohledu.
- Slovenština – hláskový systém, výslovnostní pravidla.
- Polština – hláskový systém, výslovnostní pravidla.
- Nejčastější odchylky od výslovnostní normy u českých, slovenských a polských rodilých mluvčích.

4 jazykové edice monografie

<https://pdf.osu.cz/24690/publikovane-vystupy-projektu/>

„Ortoepie západoslovanských jazyků (češtiny, slovenštiny a polštiny)“

Struktura knihy:

- Úvod. Tabulky znaků fonetické transkripce používaných při přepisu výslovnosti (nutnost použití většího množství transkripčních značek pro přepis polské výslovnosti).
- Vymezení pojmosloví v jednotlivých lingvistických prostředích (spisovný jazyk, úzus – norma – kodifikace, teorie jazykové kultury, ortoepie – ortofonie), jazyková politika jednotlivých států – kap. 1.
- Dějiny kodifikace výslovnosti – kap. 2.

- Ortoepie segmentálních a suprasegmentálních jevů v češtině a slovenštině – kap. 3 a 4;
x
charakteristika a výslovnost polských hlásek – kap. 5.
- Uplatňování ortoepických zásad v mluvní praxi (výslovnostní odchylky rodilých mluvčích) – kap. 6.

Mezijazykové odlišnosti „vnější“

- obsah ústředních pojmů, např. *ortoepie*, *norma*, *kodifikace*, *spisovný jazyk*

(odlišná situace v PL: *ortofonia*; *język ogólny*/*język ogólnopolski*, *język literacki*);

- jazyková politika států (jazykový zákon na Slovensku a v Polsku);
- politické, společenské a kulturní podmínky pro kodifikování pravidel spisovné výslovnosti;
- různé stáří současné kodifikace výslovnosti i její obsah (+ situace v oblasti kodifikace polského jazyka je diametrálně odlišná);

- dějiny kodifikace výslovnosti v CZ: nejsou „dějinami několika kodifikací“ na rozdíl od SK a PL, vyústily v kodifikaci jedinou:
 - *Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých.* Praha: Academia, 1967.
 - *Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník.* Praha: Academia, 1978.

Prehľad kodifikácií (nielen) slovenskej výslovnosti :

- historicky niekoľko kodifikácií:
 - A. Bernolák (1787), Ľ. Štúr (1844), Hodža – Hattala (1852), S. Cambel (1902), *Pravidlá slovenského pravopisu* 1931 – 2013)
- ortoepické práce až v 20. st.:
 - B. Hála: *Základy spisovné výslovnosti slovenské a srovnání s výslovností českou* (1929)
 - Ľ. Novák: *K základom slovenskej ortoepie* (Slovenská reč, 1934)
 - H. Bartek: *Správna výslovnosť slovenská* (1944)
 - J. Stanislav: *Slovenská výslovnosť* (1953)
 - V. Záborský: *Výslovnosť a prednes* (1965)
- Á. Král: *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (1984, 1988, 1996, 2005, 2009).

Přehled kodifikací polské výslovnosti:

Včera

- 1923 Benni „Ortofonia polska“ – příspěvek herecké prostředí
- 1924 ZASP a Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego,
- Diskuse
- Komise: Klemensiewicz, Nitch, Łoś
- Prawidła polskiej wymowy

Dnes

- 1977 – Słownik wymowy polskiej PWN – Karaś, Madejowa
- 1990 - Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej, Lubaś, Urbańczyk
- 1992 Zasady współczesnej wymowy polskiej – Madejowa
- 1996 Zasady poprawnej wymowy polskiej – Dunaj
- 2008 Słownik poprawnej polszczyzny – Markowski

Mezijazykové odlišnosti fonetické a ortoepické

- v CZ a SK bohatší vokální systém než v PL x v PL početnější soustava konsonantů (rozdíly už v základních popisech fonetických systémů – v klasifikaci některých hlásek);
- rozdílně probíhají některé změny při spojování hlásek do slabik, slov a slovních spojení: např. **asimilace**, realizace **rázu**, výslovnost zdvojených souhlásek (*komentář a příklady budou uvedeny zvlášť pro SK a PL*);
- různý soubor kodifikovaných **prozodických** prostředků:

v CZ pouze **přízvuk** (slovní přízvuk hlavní a vedlejší, přízvuk taktový, důraz, přízvukování předložek) a **melodie zjišťovací otázky** (v knize přiblížena intonační norma spisovné češtiny).

Překvapivé výslovnostní jevy v SK a PL z českého pohledu

SK:

- [w], znělostní pár [f–w]: [wdova, wzdux];
- různé varianty [ŋ]: navíc [ɲ] před sykavkami, [ɲ̥] před [x, ɣ];
- znělostní pár [x–ɣ];
- větší počet sonor (patří mezi ně i [v]);
- hojnější zjednodušování souhláskových skupin (např. mestský [meskí]);
- výslovnost zdvojených souhlásek: mäkký [mekkí], sudca [succa];
- znělostní asimilace i před sonorami; výjimečnost rázu.

PL:

- neexistence nosových samohlásek;
- existence polosamohlásek;
- existence závislých variant samohlásek mezi měkkými souhláskami (jsou vyšší);
- znělostní pár [x–ɣ]; výjimečnost rázu.

SLOVENŠTINA

Samohláskový systém v slovenčine

- 5 krátkych samohlások: *a, e, i, o, u*
- 5 dlhých samohlások: *á, é, í, ó, ú*
- 4 **stúpavé** dvojhlásky: *ia, ie, iu, ô*
- samohláska *ä* (diftongoid)
- **kvantita**: zákon o rytmickom krátení (*ženám, ale vládám, dlaniám, ale básňam*)

Ráz v slovenčine?

- podľa *PSV* (2009) sa ráz v slovenčine vyskytuje len veľmi zriedkavo a v osobitných situáciách, napr. v citoslovciach a zvukomalebných slovách: [meʔeʔé]
- jeho uplatnenie po predložke pred samohláskou by malo za následok nesprávny priebeh znelostnej asimilácie: [k ʔoknu] nam. [g oknu]

Konsonantický systém slovenčiny

- podobný inventár spoluhlások ako v češtine + mäkké *l'*: *veľa* [ve'la] i *ale* [a'le]
- slabikotvorné sú len *r* a *l*
- totožná klasifikácia podľa spôsobu artikulácie

znelé:	[b]	[d]	[dʲ]	[g]	[w]	[z]	[ž]	[ʒ]	[ʒ]	[ɣ] ([h])
neznelé:	[p]	[t]	[tʲ]	[k]	[f]	[s]	[š]	[c]	[č]	[x]

- k spoluhláske *v*: [voda], [wzdux], [fták], [ostroŭ]
- k protikladu *ɣ/h* – *x*: [druɣ vína] i [druh vína]

Znelostná asimilácia v slovenčine

- má regresívny priebeh
- prebieha na hraniciach: slovných základov v kompozitách, predpony a koreňa, koreňa a slovotvornej prípony (zriedkavo i ohýbacej)
- **zn. sp. → nezn. sp.**
 - pred nezn. sp. a pred pauzou: [sňex padá], [mrás]
- **nezn. sp. → zn. sp.:**
 - pred zn. párovou i **nepárovou**, pred samohláskou: [bárzkd'e], [vlag mešká], [mozd opravil'i]
- **ale:** [s ňím], [s nami], [k ňemu], [k nám], [so mnou]

Zdvojené sp. a sp. skupiny v slovenčine

- **zdvojené spoluhlásky:**
dennodenne [d'e>no'de>ňe], *chyt'te* [xi>t'e], *vyšší* [vi>ší],
nižší [ňi>ší], *dvadsať* [dva>cať]
- **sp. skupiny, ktoré sa nezjednodušujú:**
[padnúť], [tento], [halda], [čestný], [dážďník]...
- **sp. skupiny, ktoré sa zjednodušujú:**
ľudský [ľuckí], *Francúzsko* [francúsko], *mestský* [meskí]

Suprasegmentálne javy v slovenčine

- **slovný prízvuk**
 - hlavný a vedľajší, je stály a na 1. slabike slova
- **vetný prízvuk, dôraz**
- **melódia**
 - konkluzívna kadencia, antikadencia, semikadencia
- **pauza**
 - kde prestávka môže byť, kde prestávka musí byť, kde nemusí byť, kde nemá byť

POLŠTINA

Polské samohlásky

- **Tabulka 11: Dělení základních samohlásek podle artikulačního kritéria (Toczyska, 2016, s. 24)**

Samohláska	Horizontální poloha jazyka	Vertikální poloha jazyka	Postavení rtů	Postavení dolní čelisti
[a]	střední	nízká	přirozené	široké
[e]	přední	středová	zploštělé	střední
[y]	přední	vysoká	zploštělé	úzké
[i]	přední	vysoká	zploštělé	úzké
[o]	zadní	středová	zaokrouhlené	střední
[u]	zadní	vysoká	zaokrouhlené	úzké

Závislé varianty – fonetické kontexty (podle Wiśniewského)

- v postavení mezi dvěma měkkými souhláskami, např. ve slově *ciocia*;
- v postavení mezi dvěma *j*, např. ve slově *jajko*;
- v postavení mezi *j* a měkkou souhláskou, např. ve slově *Jaś*;
- v postavení mezi měkkou souhláskou a *j*, např. ve slově *dzieje*;
- na konci slova po měkké souhlásce nebo po *j*⁹⁶.

Závislé varianty

Závislé varianty (bez nazalizovaných a neznělých variant)

Varianty samohlásky [u]:

- vysoké zadní centralizované *u* – [ü];

Varianty samohlásky [e]:

- středové zvýšené přední *e* – [è];

Varianty samohlásky [a]:

- nízké zvýšené střední centralizované *a* – [ä];

Varianty samohlásky [o]:

- středové zvýšené zadní *o* – [ò];
- středové zvýšené zadní centralizované *o* – [ö].

Realizace písmen *a* i *ę* v mluvě

— *a* —————→ [oũ̃], por.:

ida — [idoũ̃]

droga — [drogoũ̃]

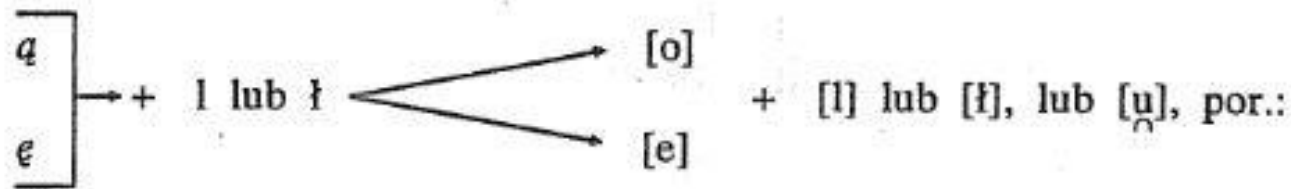

— *e* —→ [-eũ̃] albo [-e], por.:

ide → [ideũ̃]
→ [ide]

(*na*) *droge* → [drogeũ̃]
→ [droge]

zaczęła — [začɛɯa]

plunąłem — [plunɔɯem]

wzięliśmy — [vźɛl'is̩my]

kopnęliście — [kopnɛl'is̩ćɛ]

Bilabiální, závěrové a polozávěrové

zqbek — [zombek]

dęby — [demby]

kqpać — [kompać]

kępa — [kempa]

Alveolární, závěrové a polozávěrové

kąt — [kont]

któredy — [kturendy]

kręcony — [krencony]

trąca — [tronca]

rączka — [rončka]
ręcznik — [reńčńik]

Úžinové (kromě *ś* a *ź*)

wąska — [voũska]

wąz — [voũš]

wąchać — [voũxać]

kęs — [keũs]

męza — [meũža]

węch — [veũx]

geś — [geũś] albo [geĩś]
rzezi — [žeũzi] albo [žeĩzi]
wąsik [voũsik] albo [voĩsik]
wąziutki — [voũzüt'k'i] albo [voĩzüt'k'i]

Souhlásky

- klasifikace polosamohlásek [ɤ], [ɤ̃], [ɥ], [ɥ̃], [ɪ], [ɪ̃]
- klasifikace hlásky zapisované jako ch/h v pozici před samohláskou [i] nebo polosamohláskou [ɪ], jako např. ve slovech Chiny, hiacynt, dach domu (palatální, velární změkčená)

Souhlásky

- klasifikace souhlásky psané jako n nebo ň v pozici před měkkou postpalatální hláskou, příp. ň v pozici před velární hláskou, jako je tomu ve slovech baňka, sukienki (velární změkčená, postpalatální)

Souhlásky

- klasifikace hlásek [ž] a [l] z hlediska artikulace
- klasifikace neznělých změkčených sonorních hlásek

Třídění – zvláštnosti

- **Znělé souhlásky:** [b], [d], [d̥], [z], [z̥], [ž], [g], [g̊], [ɣ]/[ɣʰ], [ɣ̥], [v], [z], [z̥], [ž], [bʰ], [dʰ], [zʰ], [žʰ], [vʰ], [zʰ], [žʰ], [l], [m], [n], [n̥], [n̥ʰ], [ŋ], [ŋ̊]/[ŋʰ], [r], [lʰ], [mʰ], [rʰ].
- **Neznělé souhlásky:** [c], [c̥], [č], [f], [x], [x̊]/[xʰ], [k], [k̥], [p], [s], [s̥], [š], [t], [t̥], [cʰ], [čʰ], [fʰ], [pʰ], [sʰ], [šʰ], [tʰ].
- **Desonorizované souhlásky:** [ɭ], [ɱ], [ɲ], [ɲ̊], [ɲ̥], [ɲ̥ʰ]/[ɲʰ], [ɽ].

Třídění – zvláštnosti

- Tvrdé, měkké, změkčené

Třídění – zvláštnosti

- **Artikulace bez účasti střední části jazyka: tvrdé souhlásky**

Do této skupiny patří souhlásky:

[b], [c], [č], [d], [d̥], [z], [ž], [f], [g], [x], [ɣ], [k], [p], [s], [š], [t], [t̥], [v], [z], [ž], [m], [m̥], [n], [n̥], [ŋ], [ŋ̥], [l], [l̥], [r], [r̥].

- **Artikulace s účastí střední části jazyka jako doplňkovou artikulací: změkčené souhlásky**

Do této skupiny patří souhlásky:

[bʷ], [cʷ], [čʷ], [dʷ], [zʷ], [žʷ], [fʷ], [mʷ], [lʷ], [rʷ], [pʷ], [sʷ], [šʷ], [tʷ], [zʷ], [vʷ], [žʷ].

Třídění – zvláštnosti

- **Artikulace pomocí střední části jazyka, která se nepovažuje za doplňkový artikulační pohyb: měkké souhlásky**

Do této skupiny patří souhlásky:

[ć], [ź], [ś], [ż], [ć], [ń], [ń].

Třídění podle způsobu artikulace

- **závěrové souhlásky (okluzivy, explozivy):**

[b], [bʰ], [d], [dʰ], [d̪], [g], [g̊], [k], [k̊], [p], [pʰ], [t], [t̪], [tʰ];

- **polozávěrové souhlásky (polotřené, afrikáty, semiokluzivy):**

[c], [cʰ], [č], [čʰ], [ʒ], [ʒʰ], [ʒ̣], [ʒ̣ʰ];

- **úžinové souhlásky (třené, frikativy):**

[f], [fʰ], [x], [x̊]/[xʰ], [ɣ], [ɣ̊]/[ɣʰ], [s], [s̊], [sʰ], [š], [š̊], [v], [vʰ], [z], [z̊], [zʰ], [ž], [ž̊];

- **„polootevřené“ souhlásky¹⁰² (z akustického hlediska totožné se sonorami):**

➤ nazální (nosové souhlásky): [m], [m̥], [mʰ], [n], [n̥], [n̥ʰ], [ń], [ń̥], [ŋ], [ŋ̥],
[ŋ̊]/[ŋ̊ʰ], [ŋ̊]/[ŋ̊ʰ];

Třídění podle způsobu artikulace

- bokové: [l], [l'], [ɫ];
kmitavé: [r], [r'], [ɾ]

Asimilace

- odkopać, jakby
- zrobilišmy

Ráz

- Kodifikován sporadicky
- Většinou fakultativní, např. *nauka*.

Prozodické prostředky

- přízvuk
- intonace (kadence – věty oznamovací nebo doplňovací otázky, antikadence se vyskytuje v otázkách zjišťovacích nebo v nedokončených výpovědích)

ODCHYLKY OD VÝSLOVNOSTNÍ NORMY

Nejčastější odchylky od výslovnostní normy u českých mluvčích

- nesprávná artikulace samohlásek a hláskových skupin (jako důsledek artikulační ledabylosti, vlivu rodného nářečí, neznalosti pravidel spisovné výslovnosti):
 - nenáležitá kvalita a kvantita samohlásek,
 - vynechání rázu,
 - neortoepické asimilace znělostní i artikulační,
 - zjednodušení souhl. skupin nebo úplné vynechání souhlásky;
- poruchy výslovnosti souhlásek, zejm. dásňových;
- odchylky v prozodických prostředcích: intonace, frázování, tempo řeči, kladení logického a někdy i slovního přízvuku.

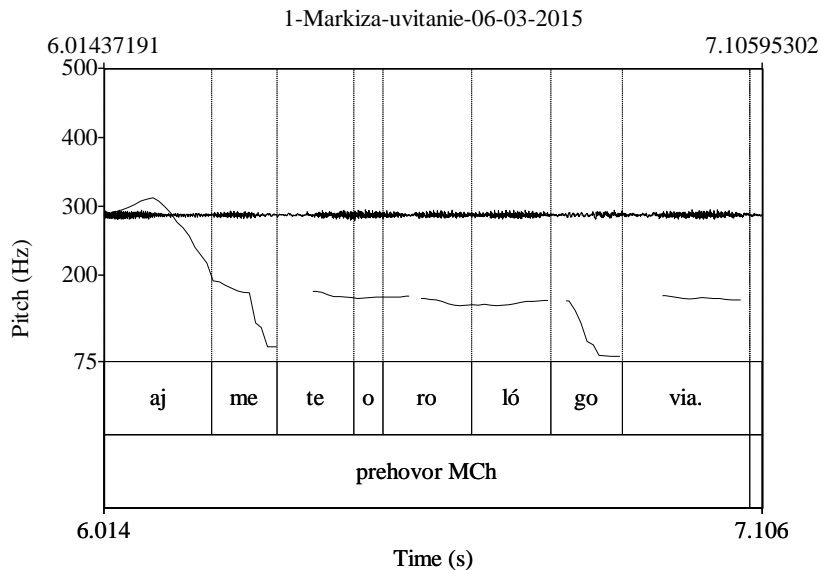
Nejčastější odchylky od výslovnostní normy u slovenských mluvčích

- skracovanie dlhých samohlások a nahrádzanie dvojhlások dlhými monoftogmi;
- novšie výskumy (Rendár, 2015) dokazujú využívanie rázu v slovenčine aj na iných miestach, než to zachytávajú PSV (2009): [životním ʔoptimizmom], [visokoʔakostnej̣], [naʔaranžované];
- nevyslovovanie mäkkého /r/ najmä v slabých pozíciách (najmä na západnom Slovensku sa však už nevyslovuje ani v silných pozíciách);
- nesprávny priebeh zn. asimilácie (najmä nárečovo podmienené).

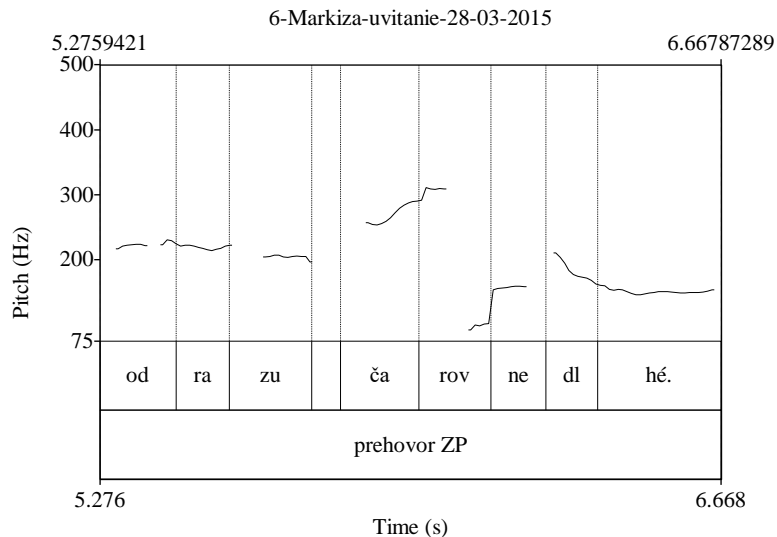
Variabilnosť intonácie – príklad I.

Počasié už bude pripomínať jar a bodku za zimou dávajú aj meteorológovia.

Variabilitnosť intonácie – príklad II.

Mení sa čas a to znamená, že dni budú odrazu |64 ms| čarovne dlhé.

Nejčastější odchylky od výslovnostní normy u polských mluvčích

- výslovnost hlásek na konci slova, např. *blog, kod*,
- zvuková realizace písmen *ą, ę*, např. *ząb, zęby, pięta*,
- zvuková realizace *dź, drz*, např. *dżem, Andrzej*,
- výslovnost vybraných lexémů obsahujících spojení *au, eu, ou, ai, oi, ei, oi*, např. *hydraulik, neutralny*,
- výslovnost číslovek 400–900,
- výslovnost vybraných lexémů, např. *bransoletka*.

